

RÉDEI KÁROLY

Néhány gondolat a zürjén rénszarvas származásáról és koráról

In his present study the author reflects on Erik Vászolyi's criticism. In Vászolyi's opinion – contrary to that of Rédei – the Zyrian word *ker* 'reindeer' cannot be derived from Yurak on account of its widespread diffusion in the Zyrian dialects. Vászolyi does not offer an etymological explanation for the Zyrian word *ker*. Due to phonetic reasons Zyrian *ker* cannot be the ancient equivalent of Yurak *χора* 'Rentierbulle, Stier'. Because of its diffusion in Zyrian dialects the word – along with several others – belongs to the oldest stratum of Yurak loanwords.

“Mióta szamojéd a zürjén rénszarvas?” címmel Vászolyi Erik kollégám folyóiratunk 96. kötetében lenyűgözően olvasmányos stílusban megírt művelődéstörténeti cikket bocsátott közre. A zürjénség múltjának (településtörténetének, anyagi kultúrájának) néhány jelentős szeletét taglaló tanulmányát nagy érdeklődéssel olvastam. Dolgozatának az a végső kicsengése, hogy a zürj. *ker*, KP *kór* 'rénszarvas; Rentier' nem a jurákból való, mint én – másokra hivatkozva – korábban megállapítottam (Rédei 1962: 75, 1963: 280–281), “hanem törzsökös zürjén szó, amely meglehetősen már az őszürjénben vagy előzürjénben” (Vászolyi 1998–1999: 152). Nem a mindenáron való vitatkozás szelleme adta a kezembe a tollat, hanem a tudományos igazság keresése, esetleg – kiderítése.

A tréfás-ironikus hangulatú címválasztásnak azt vethetem ellene, hogy a zürjén rénszarvas nem 1962 óta szamojéd, hanem Wichmann (1902–1903) és Paasonen (1917) óta (l. még WUo. 1942: zürj. < jur.). A jurák-szamojéd eredet gondolata ugyanis némely hangtani-alaktani buktatóval Wichmann idézett cikkében fordul elő először. A véleményem szerint helyes etimológia Paasonentól származik. Vagyis a tudomány számára a zürjén rénszarvas 1902–1903, ha úgy tetszik: 1917 óta szamojéd. Erről ennyit!

Vászolyi a zürj. *ker* 'rénszarvas' szót őszürjén, esetleg előzürjén szónak tekint, de nem nyújt etimológiát. Ősi megfelelésként a *ker* valóban nem illik a sam.jur. O *χора* 'Männchen, wilder Rentierbulle, Stier' stb. családjába (l. **koj(e)ra* 'Männchen' U, UEW 168), mivel a zürjén szó őspერი **kór* < korai őspერი/előpერი **kärz* alakra vezethető vissza. Ilyen hangalakú 'rén; Rentier' jelentésű szót viszont a FP (FU, U) korszakra nem tudunk posztulálni.

A zürjén-jurák érintkezések kezdete a 17. század vége – a 18. század eleje. Az általam tárgyalt 92 jurák jövevényszó közül 10–12 szót – köztük a *ker*-t is – a nagy földrajzi elterjedtség okán a jövevényszavak legrégebb rétegébe soroltam (1962: 93, 1963: 305). Ezek a szavak nyelvjárási továbbkölcsonzással kerültek be a délebbi nyelvjárásokba. Közülük három (*ker* 'rénszarvas', *lampa* 'hótalp', *pim* 'hosszú téli csizma'), esetleg négy (ha ti. a *kiberda* 'jávorszarvas' etimológiája helytálló) a P nyelvjárásban is megvan. – A zürj. *ker* jelentésbővüléssel ('rénbika' → 'rénszarvas') nyerhette mai jelentését.

Hogyan hívták a zürjének a rénszarvast a *ker* szó átvétele előtt? Erre vonatkozóan csak feltevésekbe, találgatásokba bocsátkozhatunk. A zürjén közeli rokon nyelvében, a votjákban van egy szó, amelyik a 'rénszarvas; Rentier' ősi elnevezése lehetett a finnugor, esetleg az uráli alapnyelvben: votj. Sz. *pužej*, GM MU Uf. *pužej* 'Rentier, wildes Rentier' (~ ?fi., lp., cs., o., vog., ?sz.), l. **poča* 'Rentier(kalb)' FU, ?U (UEW). A votják szó *ej* eleme képző. A *puž-*, *puž-* tö megfelelője **pož-*, **pož-* vagy **puž-*, **puž-* volna a zürjénben.¹

A szamojéd rénszarvaskultúra kétségtelenül magas presztízse a rénszarvaste-nyésztést elsajátító zürjéneknél oda vezethetett, hogy a rén ősi neve kiszorult a használatból. Helyét az eleinte ún. "felesleges idegen szónak" ható *ker* foglalta el. A presztízssokokból történő szókölcsönzés már korábban meglévő fogalmakra (ún. "felesleges jövevényszavak" átvétele) jól ismert a nyelvekben. Pl.: zürj. (Fokos-Fuchs) Ud. *dem*, V AV Lu. Le. Pr. *dom* 'Haus' (saját szó *kerka*), V Pr. Le. *krevat'*, UdMez. *krevat* 'Bett' (saját szó *vol'-paš*).

Zürj. *lampa* 'hótalp; Schneeschuh' (< jur.), vö. Rédei 1962: 76, 1963: 282. Vászolyi (i. h. 154–155) fordított irányú kölcsönzésre (zürijén → jurák) gondolt. Az kétségtelen, hogy a zürjének a hótalpat ősidők óta ismerik. Ám a *lampa* hangalakja miatt nem lehet ősi zürjén szó: a szóbelseji *mp* és a szóvégi *a* mindenképpen idegen eredetre utal. A *lampa* eredetileg szamojéd eljárással készített rövid, ovális alakú közlekedési alkalmatosságot jelentett, amellyel a vadászok télen az erdőben is tudnak közlekedni.

A *mal'ica/ mal'ca*, *parka*, *pim/pimi*, *sevik*, *tebek* (l. Vászolyi: i. h. 155–156) szavakról magam is úgy nyilatkoztam, hogy ezek részint orosz közvetítéssel kerültek át a zürjénbe, részint egyikük-másikuk az oroszokon keresztül a világ más nyelveibe is bekerült (Rédei 1962, 1963: passim).

Rédei Károly

¹ A votják szóról Vászolyinál (152, lapalji jegyzet) a következőket olvashatjuk: "a votják *pužej* 'szarvas', de nem rén". Nos, ez a sajnálatos félreértés a votják–orosz és zürjén–orosz szótárak pontatlan jelentésmegadásán alapul. Vö. (UdmRSzl. 1983) *pužej* 'олень', (KomiRSzl. 1961, SzrSzlK 1961) *ker* 'олень'. Szabatosan *северный олень*; 'Rangifer tarandus' volna a fordítás (vö. *благородный олень* 'gímszarvas; Cervus elaphus').

Irodalom

- Paasonen, H. (1917), Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte. Budapest 1917 [Különnyomat a KSz. 13–17. kötetéből].
- Rédei Károly (1962), Jurák-szamojéd jövevényszók a zürjén nyelvben. NyK 64: 71–95.
- Rédei Károly (1963), Juraksamojedische Lehnwörter in der syrjänischen Sprache. ALH 13: 275–310.
- UEW = Rédei, Károly (Hrsg.), Uralisches Etymologisches Wörterbuch 1–3. Budapest–Wiesbaden 1988, 1991.
- Vászolyi Erik (1998–1999), Mióta szamojéd a zürjén rénszarvas? NyK 96: 150–157.
- Wichmann, Yrjö (1902–1903), Samojedisches Lehngut im Syrjänischen. FUF 2: 165–183.
- WUo. = Wichmann, Yrjö: Syrjänischer Wortschatz nebst Hauptzügen der Formenlehre. Bearbeitet und herausgegeben von. T. E. Uotila: Helsinki 1942.